

جستاری دربارهٔ مرکب خوشنویسی

وجه تسمیه، آسیب‌ها، مواد و روش‌های ساخت

میرزا باطانی، پید فرهمند بروجنی، عباس عابد اصفهانی

انتشارات گلستانه / ۱۳۹۴ هجری خورشیدی

سرشناسه: سلطانی، زهرا، ۱۳۶۲ -

عنوان و نام پدیدآور: جستاری درباره مرکب خوشنویسی: وجه تسمیه، آسب و روش های ساخت/ زهرا سلطانی، حمید فرهمند بروجنی، عباس عابد اصفهانی.

مشخصات نشر: اصفهان: گلدسته، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۹۶ ص: مصور، جدول.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۸۳-۳۵-۴

وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه: ص. ۹۲-۹۴.
یادداشت: واژه نامه.

موضوع: مرکب و مرکب سازی

شناسه افزوده: فرهمند بروجنی، حمید، ۱۳۳۸ -

شناسه افزوده: عابد اصفهانی، عباس، ۱۳۳۸ -

رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ج ۵ / س ۹۴۶ TP

رده بندی دیویی: ۶۶۷/۴

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۱۶۵۷۱

www.goldastepub.ir

info@goldastepub.com

جستاری دربارهٔ مرکب خوشنویسی، وجه تسمیه، آسیب‌ها، مواد و روش‌های سلامت

نویسنده: زهرا سلطانی، حمید فرهنگد بروجنی، عباس عابد اسمهان

ناشر: انتشارات گلدسته

سال نشر: ۱۳۹۴

نوبت چاپ: اول. ویراست اول. شمارگان: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: زمان. چاپ: بوعلی. صحافی برتر

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۸۳-۳۵-۴

قیمت: ۱۲۵۰۰ تومان

همه حقوق مادی و معنوی این اثر برابر قانون محفوظ است.

فهرست مطالب

عنوان مطالب	صفحه
پیش گفتار.....	۵
بخش اول: بررسی مرکب و آسیب های آن.....	۷
تعریف مرکب.....	۷
منشأ مرکب.....	۷
مرکب های رنگی.....	۸
انواع مرکب سیا.....	۹
اجزاء اصلی مرکب.....	۱۱
دوده.....	۱۱
زاج.....	۱۲
مازو.....	۱۳
صمغ عربی.....	۱۴
بررسی چگونگی عملکرد اجزاء.....	۱۵
شکل ذرات.....	۱۵
اندازه ی ذرات.....	۱۶
بست.....	۱۶
تفرق ذرات.....	۱۷
فرآیند خشک شدن مرکب بر روی سطح کاغذ.....	۱۸
بررسی آسیب های مرکب.....	۱۹
واکنش های فوتوشیمیایی.....	۲۰
واکنش های بیوشیمیایی.....	۲۴
تأثیر مرکب آهن - مازو بر کاغذ.....	۲۶
تخریب مکانیکی.....	۲۸
مرکب بر روی کاغذ.....	۳۰
مکانیزم ترک.....	۳۲
جدایش ذرات و پوسته پوسته شدن مرکب.....	۳۲
تأثیر تکیه گاه کاغذی بر لایه ی مرکب.....	۳۵

۳۶	بخش دوم: مرکب در میان ملل مختلف
۳۶	مرکب عثمانی
۳۶	سرآغاز مرکب سازی در چین
۳۷	مرکب هندی
۳۸	مرکب در میان اعراب
۳۹	مختصری درباره ی مرکب ایرانی
۴۲	روش های سنتی ساخت مرکب ایرانی
۶۴	تعریف حبر
۶۴	تفاوت حبر و مداد
۶۶	مقایسه ی د حوراا مل های ساخت مرکب و حبر
۶۸	نمونه سازی
۷۱	واژه نامه
۷۵	فهرست منابع

www.ketab.ir

پیش‌گفتار

بشر زمانی که خواست آنچه را می‌اندیشد نقش کند در حقیقت قدم به دنیای نگارش گذاشت. در مرحله نخست تصویرهای واقعی را برای ارتباط کتبی ترسیم کرد، کم‌کم تصویرها شکل ساده‌تر و نمادین‌تری به خود گرفتند و در همین مسیر، خط (هیروگلیف) وارد عرصه‌ی نگارش شد. گستره‌ی انتشار آن بیشتر در مصر و در دست کاهنان بود. خط جلوه‌ای از توانایی‌ها و قابلیت‌های ذهنی بشر بوده. این قابلیت‌ها در طول چند هزار سال پدید آمده است. به مرور زمان و با توسعه جوامع انسانی پدیده‌ی خط پیچیده‌تر شد و گسترش یافت. لوح‌های گلی، کتیبه‌های سنگی، فلز نوشته‌ها، پوست نوشته‌ها و دیگر نوشتارهای کهن فقط یک لوح گلی‌ساز یا فلز نوشته‌ای ابتدایی نیست بلکه نشانه‌ی هوشمندی عمیقی است که به منظور برقراری ارتباط و از طریق به‌کارگیری نشانه‌ها پدید آمده است.

در میان هنرهای بسیار که از ایرانیان باقی‌مانده، خط نقش بسیار عمده‌ای در ضبط مفاهیم تاریخی و ترویج شعر و ادب داشته است و در هر دوره بنا بر ضرورت زمان چه در بیان زیبایی‌ها و ابعاد بصری و چه در انتقال و ترویج آثار ادبی، اجتماعی، تاریخی نقش بسزا داشته است؛ که در توسعه و ترویج آن، خطاطان و مرکب‌های مورد استفاده نقش مهمی داشته و دارند. خطاطان، خوشنویسان نگاهبانان راستین دانش و اندوخته‌های گران‌دیده خردمندان بوده و هستند و با تکیه بر این علم و هنر، الای خویش، بینندگان آثارشان را به حفظ و اشاعه‌ی علوم و آیات و روایات حکیمان و فرزندان فراوانی توانسته‌اند.

از قدیم مرکب و دیگر ابزارهای نوشتن در میان ایرانیان فرهیخته متنوع بوده است. در عالم اسلام مرکب ساز، انواع مرکب (سیاهی)، لایقه (گونه‌ای از مرکب)، حبر، مداد، و مرکب‌های رنگی را شناخته و امتحان کرده است. در متون و نگارش‌های سده‌های میانه از مرکبی یاد می‌شود که مس پر طلوس رنگارنگ می‌نموده و به اصطلاح امروز شبتاب هم بوده (مرکب مطوس)، کاتبان نیز برای مسافرت هایشان نوعی از مرکب سفری داشته‌اند؛ حتی پیشینیان از برخی جواهرات و فلزات مایع آن را حاصل می‌آورده‌اند و انواع مرکب‌های رنگین (مرکب الوان) را با هدف در نظر گرفتن راز و رمز و حفظ آداب خاص نسخه‌نویسی و خوشنویسی و نسخه‌آرایی به کار می‌گرفته‌اند که این‌ها همه از حسن تأمل و تدبیر آنان درباره‌ی جوهر نوشتن و کتابت حکایت می‌کند.

مرکب در میان کاتبان و خوشنویسان، از نظر خوشنویسی، تندنویسی و بقای خط ارزشی فوق العاده داشته تا جایی که یک چهارم حسن خط را مربوط به مرکب خوب می دانسته و آن را مرکب خوش قلم می نامیده اند. تا آنجا که گفته اند مرکب دوات ها، عطر مردان است و مرکبی که بر لباس عالمان می ریزد به منزله عطر آنان و زینت و هدیه ای از جانب خداوند جلیل و بخشنده است. از این رو در تهیه ی اجزاء مرکب ها، چگونگی ترکیب آن ها با هم، دقت و تلاش ویژه ای داشته اند. اهمیت مرکب در گذشته در ثبت قرآن و حدیث، تاریخ و همچنین حفظ علوم مختلف بوده است. تا آنجا که در گذشته مرکب سازی صنفی خاص و معین بوده که اعتبار و موقعیت اجتماعی خود را داشته است. حتی برخی از مرکب سازان مرکب های خود را نام گذاری می کردند. واضح است که اختراع مرکب قدمتی دیرینه دارد، اما متأسفانه امروزه به دلیل کمبود منابع دقیق، مشروح و جامع، حق مطلب در این رابطه به خوبی ادا نشده است. کاتبان در رساله ها و دست نوشته های خطی، در بیان تجربیات نسل های گذشته درباره مرکب سازی، گاه برای جلوگیری از فاش شدن رموز خود، راه به نیل توجه بیشتر به اصول زیبایی شناسی خط و خطاطی، فنون ساخت مرکب را با جزئیات دقیق شرح نداده اند. گاهی نیز دستورالعمل ها را در قالب شعر بیان کرده اند که برای هماهنگی در وزن شعر، از آوردن برخی موارد اجتناب کرده اند.

متأسفانه امروزه نیز مرکب سازان این سنتی برای ساخت مرکب ها استفاده نمی کنند و به دلیل سهولت کار و ارزان بودن قیمت رنگ های بصری از خانواده ی رنگ های شیمیایی تحت نام «آنیلین» استفاده می کنند. استفاده از این رنگ ها از دو منظر قابل به بعد متداول شد و تا به امروز که انواع مختلف این رنگ ها در سطح گسترده ای تولید می شود به کار می رود. رنگ های شیمیایی که از ترکیب مواد اسیدی و بازی به دست می آیند ثبات نوری خوبی ندارند. از منظر کیفیت، زیبایی و پایداری در مقابل تابش نور و غیره بسیار ضعیف تر از رنگ های طبیعی هستند. متأسفانه استفاده ی فراوان خوشنویسان از این رنگ های سنتزی در جای مرکب اصیل سنتی، آثار ارزشمند آنان را نه تنها به مرور جزء آثارموزه ای و ملی قرار می گیرد؛ در گذر زمان دچار آسیب های جدی می کند. کتاب حاضر با این هدف که شاید راهگشایی در این مسیر باشد تدوین شد. بدین منظور مطالب در دو بخش ارائه می گردد. در بخش اول به تاریخچه، منشأ مرکب و ... پرداخته سپس اجزاء اصلی سازنده ی مرکب و چگونگی عملکرد آن ها و آسیب های مرکب بررسی و در بخش دوم مرکب در میان ملل مختلف، در ادامه روش های سنتی ساخت مرکب ایرانی و تحلیل دستورالعمل های آن شرح داده می شود. لازم به ذکر است که بخشی از این کتاب برگرفته از پایان نامه ی کارشناسی ارشد با عنوان «فن شناسی و آسیب شناسی مرکب مشکی و قهوه ای در آثار خوشنویسان معاصر و بررسی تأثیر افزودنی عسل بر ویژگی های بصری مرکب» است.